

Sofi Qvarnström

Uppsala universitet

sofi.qvarnstrom@littvet.uu.se

Svenska vittnesmål i krigstrafik Martin Koch i fransk översättning

Blodet ropar. Det var rubriken på den ledare som *Social-Demokraten*s läsare möttes av en tisdagmorgon i augusti 1914, drygt två veckor efter första världskrigets utbrott.¹ Artikeln, skriven av författaren Martin Koch, var ett upprop till försvar för det belgiska folket och en rasande anklagelse mot kränkningen av Belgiens neutralitet. Koch tecknar i snabba drag ögonblicksbilder av belgarnas utsatta läge; den smuts och stank som råder i det som en gång var deras hem, deras hjärtskärande oro när blicken far över tidningssidorna för att se om de bland listorna på stupade känner igen namnet på sin far, bror eller make. Däremellan vänder han sig till belgarna med direkta frågor: Varför går ni ut i striden? Är detta värt att ge era liv för? Vad rör kriget er? Svaret, som Koch själv levererar, lyder: När människan och hennes närmaste hotas till livet vaknar något inom henne – en instinkt – som gör att hon kommer att försvara sig och de sina. Det är betydelsen av ledmotivet blodet som ropar, ett uråldrigt skri från botten av människohjärtat. Ett skri utan skydd och förståelse. Det är en blodsmetafor som sammanbinder livsvilja och självbevaringsdrift, våld, hämnd och familjeband.

Det här var den första artikeln om världskriget från Martin Kochs penna, men fler skulle följa, redan under de kommande augustiveckorna. Koch, som fått sitt genombrott som författare med romanen *Arbetare. En historia om hat* (1912), var vid denna tid medarbetare på *Social-Demokraten*. Artiklarna han skrev under krigets första veckor samlade han i en broschyr som utkom samma höst.² Sammantaget utgör dessa texter en skarp vidräkning med Europas stormakter, med delar av kyrkan och den svenska högern. Kochs kritik utgår från en socialistisk övertygelse, men han räds inte kritisera de egna leden, och särskilt inte delar av socialdemokratin.

Men låt oss hastigt förflyttas i tid och rum till Frankrike, våren 1919: Europa andas ut efter fyra ofattbara och svärgripbara år. Människor är lättade, samtidigt som de sörjer sina döda. Vapenstillestånd råder, segrarna och förlorarna förhandlar om freden. Diskussionerna är

intensiva: Vem bär skulden, vem ska betala, hur går man vidare efter en sådan erfarenhet? I april den våren utkom en liten broschyr under namnet *Témoignages suédois*. Framsidan innehåller ingen vidare information än årtalen 1914–1919, men på smutssidan finns tillägget ”rassemblés par Melle Anna Lindhagen et avec une préface de la Bnne Marika Stiernstedt”.³ Broschyren innehåller ett tjugotal texter som publicerats under krigsåren, företrädesvis av svenska författare, journalister och forskare. Här återfinns Kochs ”Blodet ropar”, nu alltså i fransk översättning. I förordet skriver författaren Marika Stiernstedt att syftet med att samla ihop och ge ut dessa svenska vittnesmål är att visa att stämningen i Sverige – i motsats till vad många fransmän kanske trott – inte ensidigt varit protysk. I själva verket har opinionen varit delad och till stor del berott på vilken social grupp man tillhör eller vilken politisk åskådning man har, menar Stiernstedt. Hon framhåller särskilt att kränkningen av Belgiens neutralitet upprörde många svenskar, något som starkt bidrog till deras ställningstagande på Frankrikes och Englands sida.⁴

Vi har med andra ord att göra med en och samma text av Martin Koch, men i två skilda kontexter: tidpunkten är en annan, likaså publiceringsformen, språket är nytt och därmed är också den tilltänkta publiken en annan. Vad händer när en text översätts och plötsligt möter sin publik i en ny kulturell kontext? Hur påverkas retoriken när både språk och publiceringsform förändras? Skulle man kunna hävda att textens ärende blir ett annat? Dessa frågor undersöks genom en analys av de två skilda retoriska situationerna, samt av förändringarna som gjorts eller tillkommit i och med översättningen från svenska till franska.

En retorisk situation uppstår, enligt Lloyd F. Bitzers klassiska artikel ”The Rhetorical Situation”, när vi upplever en brist eller när vi står inför ett problem (*exigence*), och när detta problem kan lösas med hjälp av kommunikation, med hjälp av retorik.⁵ Retoriken uppstår därmed som ett slags respons, ett svar, på den brist vi upplever. För att utgöra ett verkningsfullt svar måste retoriken anpassa eller förhålla sig dels till den publik som den riktar sig till, dels till de situationella villkor, eller tvingande omständigheter (*constraints*), som råder i situationen. På motsvarande sätt kommer vi att tolka retoriken i relation till dessa villkor. Det kan till exempel handla om genrekrav – som att vi har olika förväntningar på vad en politisk debattartikel och en kultursidesartikel på samma tema bör innehålla och hur de två artiklarna bör struktureras.

Koch skrev ursprungligen sin text som en ledare i *Social-Demokraten*. Den kan betraktas som ett svar, en retorisk respons, på Tysklands inmarsch i Belgien. Världskriget hade nyligen brutit ut, oron var stor

och ingen visste hur kriget skulle utvecklas. Den primära publiken var svenska läsare av *Social-Demokraten*, läsare som kände till Koch, både som medarbetare i tidningen och som politiskt engagerad skönlitterär författare. Läst i ljuset av detta framstår det som om Koch framförallt hade två syften med artikeln. För det första ville han protestera mot krigsutbrottet och uttrycka sina medkänsla med det belgiska folket; visa att de inte är glömda och att svenskarnas sympatier ligger hos dem. Men samtidigt, i och med att han så tydligt lyfter fram likheterna mellan svenskarna, de belgiska proletärbröderna och neutraliteten som förenar dem, antyder han att det som hände Belgien också kan hända Sverige – inte heller vi går säkra för angrepp, från något håll.

Vid publiceringen på franska är situationen en helt annan: istället för tidningsartikelns dagsaktualitet sitter vi med facit i hand. Belgien är befriat och ententen står som segrare. Översättningen riktar sig till en fransktalande publik som troligtvis inte alls känner till Koch, och den ingår dessutom i ett vidare sammanhang där svenska skribenter uttrycker långtgående sympatier för ententen under kriget. Om det bakomliggande syftet med utgivningen är inte mycket känt utöver det som Marika Stiernstedt skriver i förordet. Jag har inte lyckats hitta några särskilda upplysningar om projektet bland Anna Lindhagens efterlämnade papper på Stockholms stadsarkiv. Lindhagen, som var initiativtagare till broschyren, var barnavårdsinspektör och ledamot av Stockholms stadsfullmäktige, aktiv inom Socialdemokratiska kvinnoförbundet, redaktör för deras tidning *Morgonbris*. Hon var dessutom engagerad rösträttskvinna och pacifist, och uttalad franskvän.⁶ I ett brev till Martin Koch där hon frågar om han vill medverka i broschyren ger hon dock en kort bakgrund till projektet. Tanken är att samla ”några artiklar lämpliga att i fransk översättning spridas i Frankrike”.⁷ Lite längre ner fortsätter hon: ”Många anse det vore väl behövligt att vi dokumenterade något av det svenska intresset för Frankrikes sak under kriget och vår uppfattning om skuldfrågan. Man behöver ej det ringaste yrka på hämnd, ehuru man ej kan gå med på teorien om allas lika skuld.” Hon erinrar sig att Koch någonstans skrivit en, som hon uttrycker det, ”blodig kritik över tyska krigshärjningar”. ”Men kanske ni häldre vill skriva något nytt och uttala er i skuldfrågan”, fortsätter hon. Det skulle mycket väl kunna vara detta förslag som leder till att Koch väljer just ”Blodet ropar” till volymen – och kanske ligger hennes betoning av skuldfrågan bakom de uteslutningar och förändringar som gjorts i texten. Tyvärr finns ingen vidare korrespondens efterlämnad som kastar ljus över den processen och det är heller inte klarlagt vem som stått för översättningen.

Tidpunkten, författarens status, publiceringssituationen och in-

ramningen är viktiga situationella villkor som påverkar tolkningen av Kochs text. Men naturligtvis spelar också själva översättningen roll: ett nytt språk medför nödvändigtvis att retoriken förändras och måste anpassas till det nya språkets egenart och särskilda villkor. Vid en jämförelse mellan de två versionerna finner man förändringar på tre olika nivåer. Det handlar om enskilda ord och uttryck, framförallt några ord som förefaller vara Kochs egna och som har ersatts av mer vedertagna franska uttryck. Förändringar syns också i syntaxen, i satsföljd och bruket av skiljetecken. Det allra mest påtagliga är dock att de tre sista styckena om 160 ord inte finns med i den franska översättningen. Denna uteslutning gör att den franska versionen framstår som en radikalt annorlunda text. Här saknas den broderskapsappell som Koch riktar till alla kamraterna i Europa, Tyskland inräknat, liksom den uppmaning till revolution som förflyttar fokus från maktkampen mellan Tyskland och Frankrike till klasskampen mellan, med Kochs ord, rovmännen och proletärerna:

Blodet ropar över hela världen – och där det nu samlas i rykande pölar skall det ropa allt högre och högre tills äntligen skall höras svaret som ett mullrande dån ur fjärran, ur nattens djup, ur krutrökens svarta skyar [---].

Det kommer redan, jorden skälver redan [...] ty den väldiga makt, som reser sig där folken samlats i vapen, den makten är vår gamle vän och befriare: *revolutionen!*¹⁸

Den franska versionen slutar istället med lovprisningen av belgarna som hyllas för sitt mod och för att de försvarar sitt hem och de sina: Ärat vare ditt namn, ropar Koch, du som aldrig velat detta onda! I den allra sista meningen har ytterligare en symptomatisk uteslutning gjorts som bekräftar att man velat tona ned den allmänna stormaktskritiken och istället utpeka Tyskland som inkräktaren och den nation som bör ställas till svars för kriget. Istället för att som i den svenska texten skriva att de belgiska kamraterna har drivits ut i krig *av de mäktiga rovmännens vilja*, som kan inbegripa de styrande maktmänniskorna i hela Europa, utesluts bestämningen ”de mäktiga rovmännen”. Den franska texten slutar sålunda: ”Ärat, över alla dödens gränser ärat vare ditt namn, kamrat, du som nu drivits ut i krig som du aldrig velat!”¹⁹ Här finns fortfarande inget uttalat utpekande av Tyskland, men tolkningen är svår att undvika då det tyska anfallet är den direkta orsaken till belgarnas svåra situation. Erik Hedéns recension av artikelsamlingen *Blodet ropar* ger indirekt en bekräftelse på dessa skilda tolkningar. När han diskuterar Kochs uppfattning i skuldfrågan – förvisso utifrån den svenska broschyren som helhet – menar han att Koch, snarare än att peka ut vem som bär

skuld till kriget, istället hävdar att alla de stridande stormakterna ha lika orätt.¹⁰

Stilistiskt utmärks Kochs text av ett närvarande patos och en hetsigt ifrågasättande ton. Detta driv skapas med hjälp av detaljerade beskrivningar (*evidentia*), upprepningar, retoriska frågor och asyndeton, dvs. ett utelämnande av konjunktioner mellan satser:

Vad, kamrater? Vad ville ni rädda?

Vad väntade ni att få veta av dessa fattiga, smutsiga tidningsblad, ni bröder där borta i främlingslandet, när ni slet dem ur försäljarnes händer, ryckte upp dem och läto ögonen fara över spalterna för att se om –

Om vad? Om bror var död i blodet? Om far levde än? Om vännen, den älskade, gjort ännu det starka verk han talade om i den tysta stunden hjärta mot hjärta – innan han reste dit bort?

Eller väntade ni annat? [---]

Fabrik reser sig vid fabrik som oändliga, hårt sammanbundna rader av fästningsmurar – fattigdomens murar, kamrater, eländets murar, den bittra, bottenlöst tomma nödens murar. Över alltsammans sot, sot, svart sot i massor, ingen himmel att se, inga lysande stjärnor mellan lätta silverskyar [...].¹¹

Den franska översättningen har bevarat detta drag, men med något minskad intensitet, vilket delvis beror på en förändrad styckesindelning. Några av Kochs enradingar har bakats ihop med efterföljande stycken. Men det beror också på att asyndeton och satsradning är något vanligare i den svenska versionen. Det har i sin tur att göra med språkspecifika drag i svenskan och franskan: franskan använder gärna presens particip när samtidig handling ska återges medan svenskan måste upprepa subjekt och predikat. Följden blir att stegringen och överlagringen i Kochs skildring av prästernas falskhet och dubbelspel framstår med större kraft i den svenska versionen: ”ty här smyga, tassande lömskt i alla vrår, små bleka, falska präster och jesuiter, de binda själarne, de mörda andarne, de suga must och mærg ur varje rak och levande människovilja”.¹² I några fall har man heller inte riktigt funnit en fransk motsvarighet till några kockska uttryck: främlingslandet blir bara det främmande landet (*le pays étranger*), blekfeta borgare blir uppblåsta borgare (*bourgeois bouffis*) och kallögda blir endast kalla (*froids*).¹³

Desto större betydelse har dock den förändrade publiken, och särskilt i kombination med den förkortning som skett i samband med översättningen. Stora delar av texten består av berättarens direkta hänvändelse till det belgiska folket. I hela 17 av textens 28 stycken vänder sig berättaren till belgarna i en tänkt dialog, som naturligtvis i praktiken blir en monolog. Det här draget blir ännu mer framträdande

i den franska versionen, då det avslutande parti som uteslutits är ett avsnitt där berättaren vänder sig bort från belgarna och tilltalar en bredare läsekrets. Istället avslutas den franska versionen med hyllningen som är direkt riktad till det belgiska folket. Men även ett och samma tilltal förändras genom språkbytet och den nya publiken. Från att i *Social-Demokraten* ha apostroferat en tänkt belgisk läsekrets tilltalas en faktisk franskspråkig läsare, och till och med en möjlig belgisk läsare i den senare versionen. Originalversionen lästes ju av svenskar, och apostroferingen av belgarna är ett grepp som ska skapa förståelse för deras situation, men också uppröra de svenska läsarna och i förlängningen få dem att agera, att förena sig med sina proletärbröder i den gemensamma socialistiska kampen. När artikeln skrevs hade kriget bara pågått i två veckor och läsarna hade inte mött så många ögonblicksbilder från kriget. Beskrivningarna av skotten vid gränsen som väcker de belgiska fabriksarbetarnas oro om natten skakade säkert om en och annan svensk tidningsläsare.

Den franska artikeln får däremot ett tydligt efterhandsperspektiv. I över fyra år har Europas befolkning matats med krigsskildringar, vilket får till följd att sensibiliteten minskar, skildringarna väcker inte längre lika starka känslor. Och istället för ”vi står er bi” konstaterar artikeln nu ”vi stod er bi”. Den riktar sig till dem som upplevt kriget på nära håll, till dem som drabbats, till människor som känner igen sig i den situation Koch målar upp – eller som kanske känner ett behov av att opponera sig mot de handlingar och motiv som Koch tillskriver dem. Det ganska skarpa ifrågasättande av belgarnas agerande, som fungerar som dramatisk spänningshöjare och kontrast till det försvar och den hyllning som avslutar artikeln, framträder skarpare i den franska versionen. En läsare som kan identifiera sig med detta du har anledning att känna sig mer provocerad av den tidigare citerade beskrivningen av det smutsiga fabrikslandskapet där stenskolsröken gömmer ”små, hatfulla bittra människor”, och av frågor som: ”Varför kasta ni med slösarens stolta gest era liv i denna säkra, blodiga död? Vad rör er landets öde, bröder poletärer? Vad har ni här att älska?”¹⁴ Den krigets meningslöshet, men också det makt- och klassperspektiv, som Koch vill komma åt med en sådan disposition, fungerar antagligen bättre på en publik som står utanför striden. En utomstående kan se det tröstlösa i den lilla nationens kamp mot en övermakt, men för den som står under attack finns inte det perspektivet. I den franska översättningen blir greppet, med den omsvängning som följer (alltså försvaret och hyllningen till belgarna), istället ett sätt att understryka att belgarna gör rätt: det finns ingen annan väg att gå än att bege sig ut i strid för sitt land och dess frihet när ens familj hotas. Som Koch skulle ha uttryckt

det: när blodet ropar i ens hjärta måste man svara.

De förändringar och uteslutningar som gjorts i översättningen medför med andra ord att Tyskland tydligare framstår som förövare i världskriget samtidigt som den allmänna krigskritiken och textens socialistiska och revolutionära drag försvagas. Ändringarna förefaller ha gjorts för att texten bättre ska passa in i den nya retoriska situationen, där den utgör ett nytt svar på ett annat retoriskt problem än det ursprungliga. Broschyren gavs ut för att manifesteras att det i Sverige fanns långtgående sympatier med Frankrikes sak under kriget. Men närläsningarna av Kochs svenska och franska textversioner låter framskymta konturerna av ett underliggande syfte: att försvara Sveriges hållning under kriget och ge bilden av ett Sverige som aktivt engagerade sig och tog ställning. Sverige må ha varit officiellt neutralt, men det betydde inte att man var passiv, tycks man vilja säga. Här framträder ett behov av att i efterhand stärka bilden av Sverige som en nation som vågade stå upp för rätten – en position som i det här fallet likställs med segrarnas.

Jag vill avsluta med en kort reflexion kring genrens betydelse för översättningen. Att översätta det dagsaktuella, som debattartikeln eller den politiska essän, medför i sig svårigheter som har att göra med tid, plats, ibland också lokalkännedom. Det är till och med berättigt att som Erik Hedén i sin recension fråga varför tidningsartiklar ska ges ut i bokform.¹⁵ Att dessutom översätta och ge ut dem flera år senare, på ett nytt språk, kan verka ännu märkligare. Det svar som Hedén ger antyder att det som är viktigt måste många av oss läsa både en och två och tre gånger. Jag skulle också vilja lägga till att det som utmärker journalistiken – den omedelbara reaktionen, det snabba ställningstagandet, det prövande svaret – har något att säga även till en senare läsare. Det kan både säga oss något om andras då och vårt eget nu. Och eftersom tolkningen av en journalistisk text i så hög grad är beroende av den aktuella kontexten kommer texten förändras mer över tid och därmed tolkas annorlunda, och nya betydelser kommer att blottläggas eller uppstå. Det här är en sida av den journalistiska retoriken som inte brukar uppmärksammas i särskilt stor utsträckning, men som är viktig att lyfta fram för att synliggöra genrens fulla potential. En återutgivning av det som en gång utgjort det dagsaktuella är därmed rörligare än något annat, och kommer alltid vara en översättning; en ny blick och ett nytt perspektiv, på det som en gång var.

Noter

- ¹ Martin Koch, "Blodet ropar", *Social-Demokraten*, 18/8 1914.
- ² Martin Koch, *Blodet ropar. Skisser och ögonblicksbilder*, Stockholm 1914. För en analys av samlingen i sin helhet, se Sofi Qvarnström, *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*, diss. Uppsala, Hedemora/Möklinta, 2009.
- ³ *Témoignages suédois 1914–1919*, red. Anna Lindhagen och med ett förord av Marika Stiernstedt, Stockholm 1919.
- ⁴ *Témoignages suédois* 1919, s. 5.
- ⁵ Lloyd F. Bitzer, "The Rhetorical Situation", i *Philosophy and Rhetoric*, 1968:1, s. 1–14.
- ⁶ Anna Lindhagen, *Vad vi tänkte. Minnen*, Stockholm 1941.
- ⁷ Brev från Anna Lindhagen till Martin Koch, 19/3 1919, KB1 /L64.
- ⁸ Koch, *Social-Demokraten* 1914.
- ⁹ *Témoignages suédois* 1919, s. 18 (min översättning). Orig. "Honneur et gloire au-delà de le mort à ton nom, camarade, toi qui fut poussé dans cette guerre que tu n'avais jamais voulue!"
- ¹⁰ Erik Hedén, Recension av *Blodet ropar. Skisser och ögonblicksbilder*, *Social-Demokraten* 24/12 1914.
- ¹¹ Koch, *Social-Demokraten* 1914.
- ¹² Ibid. Jfr den franska versionen: "car il y a là partout de pâles petits prêtres, des jésuites sournois qui glissent d'un pas furtif parmi les hommes, liant les âmes, tuant les esprits, tirant le suc et la force de chaque volonté humaine droite et vivante –". *Témoignages suédois* 1919, s. 16.
- ¹³ Jfr Koch, *Social-Demokraten* 1914 och *Témoignages suédois*, 1919, s. 15 och 16.
- ¹⁴ Koch, *Social-Demokraten* 1914.
- ¹⁵ Hedén 1914.